

Makt og motstand: LAR-behandling i et norsk fengsel

Kristian Mjåland, Uni Research
Rokkansenteret

Innlegg ved den 10. nasjonale LAR-
konferansen, 16.10.14

Rus og rehabilitering i et norsk fengsel

- Etnografisk phd-prosjekt med rus og rehabilitering som tema. Avhandlingen består av følgende artikler:
- Lundeberg, Ingrid Rindal og Kristian Mjåland. 2012. "I fangens makt. Frihet, motstand og endring i norsk fengselsetnografi". I *Retfærd. Nordisk Juridisk Tidsskrift*. 35(2): 4-23.
- Mjåland, Kristian. 2014. "'A culture of sharing': Drug exchange in a Norwegian prison". I *Punishment & Society*. 16(3): 336-352.
- Mjåland, Kristian og Ingrid Rindal Lundeberg. 2014. "Penal hybridization: staff-prisoner relationships in a Norwegian drug rehabilitation unit". I Aasen, H.S. mfl (red.). *Juridification and Social Citizenship in the welfare state*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Mjåland, Kristian (submitted). «The paradox of control: An ethnographic analysis of opiate maintenance treatment in a Norwegian prison»

Bakgrunn

- LAR-behandling tilbys i økende grad i Europeiske fengsler (men fremdeles et gap mellom tilbud ute og inne)
- LAR-behandling i fengsel har tilsvarende positive effekter som LAR utenfor fengsel
- Forskning antyder også at LAR i fengsel har positive effekter under soningen:
 - Redusert rusbruk, redusert risikoatferd (for eksempel deling av sprøyter) og mindre involvering i subkulturelle aktiviteter

Bakgrunn (forts)

- Men: LAR i fengsel er kontroversielt i mange land fordi man frykter lekkasje av substitusjonspreparater
- Lite forskning på omfang av lekkasje fra fengselsbasert LAR
- Nyere forskning antyder imidlertid økt illegal bruk av subutex/subuxone i fengsler i land som England, Australia og Norge (Doyle, 2013; Mjåland 2014; Plugge, Yudkin, & Douglas, 2009; Tompkins, Wright, Waterman, & Sheard, 2009).
- Utdelingen av LAR preparater preget av streng kontroll for å unngå lekkasje

Problemstilling

- Fengselsbasert LAR innebærer en balansegang mellom hensynet til behandling og hensynet til kontroll.
- Hvordan opplever fanger i LAR behandlingen og kontrollen de er underlagt, og hvordan reagerer de på den?

Makt og legitimitet

- Hvordan fanger opplever maktforhold i fengsel, og hvordan de forholder seg til dem, er et nøkkelt tema i fengselsforskningen.
- En del av denne litteraturen ser på legitimitet (for eksempel Liebling og Arnold 2004; Sparks et al. 1996).
- Fengsler kan oppleves som mer eller mindre legitime blant fangene, og dette har konsekvenser:
- “Considerations of fairness and respect are not just normatively desirable, they are central to the achievement and reproduction of social order itself” (Sparks and Bottoms 1995: 59)
- Tyler’s (1990) procedural justice teori gjør et liknende poeng: Legitimitet oppnås mest effektivt når strafferettsapparatet handler prosessuelt rettferdig (respektfull behandling, konsistente avgjørelser etc.)
- Når slike prinsipper følges, er folk mere villig til å føye seg etter lover og regler

Motstand

- Fanger forholder seg ulikt til «legimitetsunderskudd» (Beetham 1991), men motstandsbegrepet står særlig sentralt i fengselsforskningen.
- «Everyday acts of resistance» (Scott 1990) viser til hvordan små og tilsynelatende trivielle regelbrudd er viktige for fangenes autonomi, identitet og selvrespekt i en fengselshverdag hvor de er underordnet et strengt regulert fengselsregime.
- Motivene for å utføre slike hverdagslige motstandshandlinger er ikke bare «anger, rage, exploitation and injustice», men også «pleasure, play and boredom» (Bosworth and Carrabine 2001: 507).
- Men denne bruken av motstandsbegrepet har blitt kritisert (Rubin 2014): Begrepet blir utydelig når det brukes om både organiserte, kollektive, voldsomme og politiske handlinger på den ene siden, og til å beskrive små, individuelle og hverdagslige handlinger på den andre siden.
- Flere tar til ordet for at motstandsbegrepet må inneholde en eller annen form for *politisk intensjon*, hvor formålet er å endre på noe som oppleves galt og urettferdig (Buntman 2003; Crewe 2009; Rubin 2014).

Data

- Etnografisk feltarbeid i «Kollen» fengsel i åtte måneder.
- Deltakende observasjon ved en rusmestringsenhet og en LAR-enhet.
- Kvalitative intervjuer med fanger (23) og ansatte (12).

LAR-enheten

- Bekymring knyttet til økt illegal bruk av subutex og subuxone i norske fengsler siden 2005. Blant de tre hyppigst påviste rusmidlene i urinprøvestatistikken (foruten cannabis og benzo).
- I «Kollen» fengsel var det utstrakt bruk av disse medikamentene, og det ble antatt at lekkasje fra LAR programmet var en viktig årsak
- Halvveis i feltarbeidet opprettet ledelsen i fengslet en egen enhet for fanger i LAR, for å:
 - Redusere lekkasje
 - Spare betjentressurser
 - Gi et bedre tilbud til fanger i LAR
- Innebar fysisk skjerming (minimal sosialisering med andre fanger)
- Medisinutdelingen flyttet til LAR-enheten, fengselsbetjentene tok mer eller mindre over utdelingen
- Skjerpet kontroll og overvåkning av selve utdelingen

Hvordan opplevde fangene LAR behandlingen?

- Majoriteten av forskningsdeltakerne opplevde kontrollen i LAR som unødvendig streng, repressiv, urimelig likebehandlende og krenkende. De reagerte særlig på:
- At de måtte vrenge lepper og kinn ved stikke fingrene sine i munnen for at betjentene skulle inspisere munnhulen før og etter utdeling
- At fengselsbetjentene var tilstede og mer eller mindre hadde overtatt ansvaret for medisinalutdelingen
- Å bli plassert i en egen LAR-enhet ble opplevd stigmatiserende, og fanger rapporterte om at det hadde ført til økt stigmatisering av fanger i LAR
- Frustrasjonen med LAR-behandlingen var stor under hele feltarbeidet, men økte betraktelig etter opprettelsen av LAR-enheten.

Uverdige utdeling

- «Tor: Jeg synes det er *uverdig* å måtte ta fingrene i munnen og sånn som det der. Men...hva kan vi gjøre? Vi må ha medisinen vår. Jeg synes de gjør så mye utav det. De gjør...det er liksom en big deal alt sammen. Alt er vanskelig” (intervju, Tor).

Fengselsbetjentenes rolle (1)

- Morten: Fengselsbetjentene sitter sånn rett overfor meg, kikker på meg, i 20 minutter, til tablettene er tatt opp. Og de har delt den, og da går det jo ikke an å snakke heller, må bare sitte der som en idiot og bli sett i senk i tjue minutter (feltnotat, oktober 2011).

Fengselsbetjentenes rolle (2)

- Arne: Det skal ikke være sånn. Det skal være en personlig ting mellom den som deler ut medisin, altså helse, og deg sjøl. Sånn som det er når man går til legen eller til helsetjenesten ute.
- KM: Men hvorfor er det så viktig?
- Arne: Hvorfor? (blir overrasket, tar en pause) Nei fordi det er en personlig ting, jeg liker ikke at fengslet skal ha noe med det å gjøre. Og hvordan skal du kunne ta opp ting, når det sitter betjenter og en gjeng med andre rundt deg? Sant, i forhold til bivirkninger eller sånne ting, hvis det er noe du vil ta opp. Hvem vil like å dele det med en gjeng som sitter å høre på?
- Bjarte: Jeg vil ikke i hvert fall (feltnotat november 2011).

Stigmatisering

- «Knut... nå er det blitt sånn: 'de derre...narkisene der borte'. Sant, nå er det blitt den da. Så det har jo allerede vært...to litt kraftige konfrontasjoner der på grunn av det.
- KM: Ja. Med folk som har slengt drit om...?
- Knut: Ja. 'De narkisene der borte', sant. For nå har vi blitt...nå har vi blitt stigmatisert...i og med at vi har kommet på en egen avdeling her.
- KM: Men har du merket det tidligere når du har sonet, at det har vært...stigmatiserende å være rusmisbruker i fengselet?
- Knut: Nei. Ikke i den grad som nå. [...] Vi får jo liksom høre det til dagen» (intervju, Knut)

Reaksjoner på kontroll i LAR

- Tilslutning
- Rettskaffen kritikk
- Konfrontasjon
- Subversiv unnaluring

Tilslutning

- Et mindretall av forskningsdeltakerne opplevde at lekkasjen av subutex/subuxone var et stort problem, og aksepterte dermed den strenge kontrollen:
- «KM: Hvorfor ville de ha deg opp på LAR-enheten, altså var det...?»
- Dag: Nei fordi at det er sånn de har...satt reglene liksom. Eg vet ikkje. Vil ikkje ha spredning av medisinen. Men de tenker litt for mye på det, då. Synes eg. Men eg...eg synes det fungerer her, altså eg synes det (prisoner interview, Dag)».

Tilslutning (forts)

- Dag, og flere andre som delte hans perspektiv, hadde opplevd sterkt press fra andre fanger om å lure unna subutex.
- De var mer positive til LAR programmet enn andre, fordi de ble skjermet fra press og trusler om å lure unna (se også Havnes mfl 2014).

Rettskaffen kritikk

- Den mest utbredte reaksjonsmåten var å protestere mot LAR-programmet gjennom kritikk (muntlig og skriftlig).
- Kritikken rettet seg særlig mot begrensningene i rehabiliterende tilbud for LAR-pasientene:

Rettskaffen kritikk (forts)

- Med det som er kritikkverdig, det er det at folk får ikke en gang *sjanse* her, til å rehabilitere seg, om de vil. De får...de får ikke muligheten om de vil, en gang. [...] Så hvis det kommer da en ungdom inn på et parogtyveår, og vil gjøre noe med livet sitt, f. eks. bli kokk, så er det umulig hvis du går på Subutex. Per i dag. Og det synes jeg er det verste med det. Sant, man blir diskriminert fordi man får medisiner, fordi man er i LAR. Og det er jo feil, man er jo en pasient! (intervju, Hogne).

Rettskaffen kritikk (forts)

- Rehabilitering er formålet med LAR og et viktig formål med straff (jf. Straffegjennomføringsloven § 2).
- Fanger ved LAR-enheten fikk ikke delta på kurs, skole, program eller arbeid som rekrutterte fanger på tvers av avdelinger av frykt for spredning av subutex/subuxone.
- Den rettskafne kritikken tok utgangspunkt i verdier, rettigheter og prinsipper som er høyt verdsatt i samfunnet, og anklaget fengselet for å ikke etterleve disse (se Mathiesen 1965)

Konfrontasjon

- Et mindretall av fangene valgte en mer konfronterende reaksjon på forholdene ved LAR-enheten: En sluttet i LAR, en oppgav å bli truet av medfanger for å bli overført og en nektet å stikke fingrene sine i munnen før og etter utdelingen:
- «Arne: Jeg nekta bare jeg, for jeg visste de ikke hadde lov. De har lov til å be deg åpne kjeften. Og det gjør jeg. Men de vil også ha deg til å putte fingrene dine inn i munnen, for å sjekke nøyere, eller sjekke selv, men det har de ikke lov til. Så jeg bare nekta. Da blei de forbanna, og sendte meg rett ned til [den mest restriktive avdelingen]». (feltnotat november 2011).
- Fangene hadde mye å tape på slike reaksjonsmåter, og de forekom sjelden.

Subversiv unnaluring

- Mange fanger i LAR, både før og etter opprettelsen av LAR-enheten, oppgav at de lurte unna deler av subutex/subuxonen.
- Motivene var mange og sammensatt:
 - De gjorde det fordi de kunne (dosene var høyere enn de trengte)
 - De gjorde det fordi det var forventet av dem (for å «hjelpe ut» medfanger)
 - De gjorde det av egeninteresse (de fikk noe igjen), og
 - De gjorde det pga press (fryktet sanksjoner ved å ikke gjøre det)
 - (se også Havnes, Clausen, & Middelthon, 2013; Penfold et al., 2005; Winstock, Lea, & Jackson, 2009; Yokell, Zaller, Green, & Rich, 2011)
- Men: Unnaluring må også ses i relasjon til kjennetegn ved LAR-programmet

Subversiv unnaluring

- «Arne:...nei det er bare det at man liker å hjelpe andre og...at man kan spille disse betjentene et puss. Altså... bevise overfor seg sjøl og andre at man kan klare det, då.
- KM: Ja. Det er viktig?
- Arne: Ja det er viktig. Det er faktisk viktig, det da. Det høres jævlig barnslig ut, da...
- KM: Nei jeg synes ikke det høres barnslig ut.
- Arne: Men altså det...det er bare...altså kan du gjøre dem et pek, så gjør du det, kan jeg...ja.» (Intervju, Arne)

Subversiv unnaluring

- “KM: Ja. ...Men hvor mye av greien altså...hvor mye av greien er motivert av at...at det er gøy å...å lure systemet her?
- Knut: [humrer] Veldig mye.
- KM: [humrer] Veldig mye? Er det det?
- Knut: Ja, altså jo mer du lurer dem, jo bedre er jo det [humrer]. Det blir jo en liten hobby for noen, da. [humrer]. [...] Det er jo litt sånn barnslig, men det er sånn det er, da» (intervju, Knut).

Subversiv unnaluring

- Unnaluring som en leken, spennende, og givende subversiv aktivitet
- Fanger utenfor LAR, som distribuerte eller brukte subutex/subuxone, brukte ofte uttrykk som «å fucke systemet» når de snakket om hvorfor de brukte/distribuerte stoff.
- For mange, men slett ikke alle, var unnaluring og videre distribusjon av subutex og subuxone knyttet til et trassig ønske om å bryte institusjonelle regler og forventninger

Økt kontroll og økt unnaluring

- Hovedformålet med LAR-enheten var å redusere unnaluring og spredning av subutex/subuxone ved å innføre og skjerpe kontrollen. I følge flertallet av forskningsdeltakerne skjedde det motsatte: Unnaluringen og spredningen økte etter opprettelsen av LAR-enheten, og tilgangen til subutex og subuxone ble mer organisert og stabil.

Økt unnaluring

- Rune: Det er så mye stoff i fengslet nå. Det har aldri vært så mye som nå, det er helt vilt. Det har aldri vært så mye tilgjengelig som nå, og jeg har sonet en del, for å si det sånn. Folk har jo gjemt vekk stoff overalt her inne nå! (de ler)
- KM: Så det har ikke hjulpet å opprette den LAR-enheten?
- Rune: Hjulpet! Det har jo aldri vært så mye subutex her inne!
- KM: Okey? Hvor lang tid tar det før subutexen kommer ned hit da? Når kommer den?
- Rune: Ellevetiden, kanskje?! [en time etter utdeling]. Du skal være tøff skal du klare å holde deg nå (feltnotat februar 2012).

Distribusjonskanaler

- «Alle kjenner noen på andre...andre avdelinger. Og ut i fra det lager vi avtaler, vi snakker med hverandre. Så vi vet hvordan ting er på avdeling 2, vi vet hvordan ting er på 5, vi vet hvordan ting er på 4, vi vet hvordan ting er på 3. Vi vet ikke hvordan ting er på 1. Der har vi ikke tilgang. Det er bare der de har styring på. Resten er det vi som styrer [...]Du kan se på LAR-enheten som noe som fører resten av fengsel. Kortfattet. Det er nesten det” (intervju, Tor).

Økt kontroll og økt unnaluring

- Når LAR-enheten ble opprettet så ble det vanskeligere å få distribuert subutex/subuxone mellom de ulike avdelingene. *Men den symbolske gevinsten ved å få det til ble større.*
- Økningen i unnaluring kan ses som en reaksjon på økningen i kontroll.
- Denne tolkningen ble delt av flere av fangene og også noen ansatte:

Økt kontroll og økt unnaluring

- «Det skal være rammer rundt denne utdelingen. Men kriminalomsorgen er hysterisk. De er hysterisk. [...] Sånn at jeg mener jo at det er *altfor* mye fokus på sikkerhet [...] Så... og jeg tror jo at jo mere vi prøver på sikkerhet, jo mere krenker vi pasienten og jo større behov får de for å lure oss. Altså sant... de blir jo bare enda mer kreative i den retningen (intervju, sykepleier, helseavdelingen)».

Diskusjon

- Forskningen viser at LAR i fengsel fører til mindre rusbruk og en generell nedgang i subkulturelle aktiviteter. Jeg finner det motsatte: En omfattende unnaluring og spredning av subutex/subuxone bidro til en blomstrende subkultur i fengslet.
- Når kontrollen økte ved opprettelsen av LAR-enheten så økte også unnaluringen og spredningen av LAR preparater.
- Hvordan skal vi forstå dette paradokset?

Legitimitet og prosessuell rettferdighet

- Sparks mfl (1996) og Tyler (1990) hevder det er en sterk sammenheng mellom legitimitet og sosial orden. Folk (og fanger) vil oftere følge regler dersom institusjoner lever opp til forventninger om rettferdig og legitim behandling.
- Majoriteten av forskningsdeltakerne opplevde imidlertid LAR programmet som illegitimt og urettferdig.

Legitimitet og prosessuell rettferdighet

- Følgende legitimitetsunderskudd var fangene særlig opptatt av:
- A) Betjenter var verken oppfattet som rettmessige eller kompetente aktører til å være ansvarlig for deres medisinske behandling
- B) Kontrolltiltakene ble opplevd som krenkende og inngripende, og lovligheten til tiltakene ble trukket i tvil
- C) Fangenes rett til rehabilitering ble brutt pga kontrolltiltakene (særlig pga skjermingen ved LAR-enheten)

Motstand

- Selv om et mindretall opplevde LAR programmet som legitimt, reagerte flertallet enten gjennom protest (rettskaffen kritikk), konfrontasjon eller subversjon (unnaluring).
- Disse handlingene mener jeg er uttrykk for motstand mot illegitim og repressiv makt i det fengselsbaserte LAR programmet.

Motstand og politikk

- Om enn på ulike måter, var reaksjonene basert på politiske intensjoner:
- Den rettskafne kritikken var politisk fordi den forsøkte å endre LAR programmet til det bedre
- De som konfronterte systemet gjorde det dels av desperasjon, men fangen som nektet å adlyde ordre og som oppfordret andre til å gjøre det samme handlet politisk
- Den økte unnaluringen av subutex/subuxone var politisk i den forstand at mange fanger begynte å dele et felles mål om å undergrave et tiltak de var sterkt kritiske til.

Generalisering og implikasjoner

- Er funnene generaliserbare utover den konkrete konteksten studert her?
- Empirisk generalisering er vanskelig å anslå, fordi det finnes få studier å sammenlikne med
 - Men: LAR i fengsel øker, og illegal bruk av subutex/subuxone ser også ut til å øke i fengsler i flere land
 - Behov for mer forskning
- Litteraturen om LAR utenfor fengsel bidrar imidlertid til å styrke generaliserbarheten av *analysene*:
 - Flere studier viser hvordan «non-compliant behaviours» må ses i sammenheng med programkarakteristikker (Bourgeois, 2000; Harris & Rhodes, 2013; Havnes et al., 2014)
 - Prosessuell urettferdighet, gjennom nedverdiggende kontroll og overvåkningstiltak, har blitt funnet å produsere liknende former for subversjon og motstand i studier av LAR utenfor fengsel (Dahl, 2007, 2008; Harris and Rhodes 2013).
- Gitt at funnene har relevans utover den konteksten jeg har studert, bør politikken framover forsøke å finne en balanse mellom kontroll og behandling som oppleves mer respektfull og legitim av LAR pasientene
- Som et bidrag til denne diskusjonen, viser mine funn at en ensidig kontrollorientert tilnærming kan virke mot sin hensikt.